

Bedrijfseconomie en de Werkgroep toekomst accountantsberoep 2014

Opmerkingen vanuit en voor de wetenschap

Willem Buijink en Roger Dassen

SAMENVATTING Deze bijdrage bespreekt een recent rapport van de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) over de toekomst van het accountantsberoep in Nederland. Tegelijkertijd met het NBA-rapport verschenen ook een evaluatie door de Autoriteit Financiële Markten (AFM) van de kwaliteit van de accountantscontrole van de Grote-4 accountantsorganisaties in Nederland en een rapport dat de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta 2006) evalueert. Dit artikel bespreekt deze drie rapporten, met de nadruk op het NBA-rapport. De drie rapporten beoordelen aspecten van de werking van de bedrijfstak accountantscontrole in Nederland en doen een reeks van voorstellen die de werking ervan beogen te verbeteren. De bijdrage beziet in hoeverre wetenschappelijk onderzoek op het terrein van accountantscontrole de drie rapporten kan helpen bij deze beoordeling en bij het formuleren van verbeteringsvoorstellen.

De bijdrage stelt vast, verrassend, dat wetenschappelijk onderzoek in de drie rapporten nauwelijks een rol speelt. De bijdrage argumenteert waarom dat wel wenselijk zou zijn geweest en laat zien dat zulks ook zeer wel mogelijk was. De Nederlandse en internationale accountancyonderzoeksliteratuur is rijk aan inzichten en resultaten. De bijdrage besteedt ook expliciet aandacht aan het voorstel, in het NBA-rapport, om een Accountancyonderzoeksinstituut in Nederland te starten. De bijdrage ondersteunt dit voorstel en suggereert dat zulks ook zou moeten, en kunnen, resulteren in meer aandacht in accountancyonderzoek voor het proces van accountantscontrole. De bijdrage sluit af met een onderzoeksagenda, waarin onderwerpen zijn opgenomen die de relevantie van audit research voor de praktijk nog verder zouden kunnen vergroten.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Deze bijdrage bespreekt een recent NBA-rapport over de toekomst van het accountantsberoep in Nederland. De voorstellen in het rapport zullen bij invoering implicaties hebben voor accountants in Nederland maar ook voor andere partijen en entiteiten in de markt voor accountantscontroles. Dit artikel beoogt aan te geven hoe wetenschappelijk onderzoek een bijdrage kan leveren aan de kwaliteit van dergelijke belangrijke beleidsvoorstellen, op grond van zowel bestaande literatuur als toekomstige audit research.

1 Inleiding

Deze bijdrage geeft commentaar op 'In het publiek belang', het NBA-rapport van de Werkgroep Toekomst Accountantsberoep (2014). Dit rapport van de Werkgroep van de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) stelt een reeks maatregelen voor om de kwaliteit van de wettelijke accountantscontrole in Nederland te verbeteren. In deze bijdrage gaan wij na of de voorgestelde maatregelen in de economische wetenschappelijke literatuur aan de orde zijn geweest. Het rapport van de Werkgroep NBA doet dat zelf niet. Voorts geeft de bijdrage aan welke implicaties de huidige discussie zou kunnen hebben voor wetenschappelijk onderzoek.

In de titel van deze bijdrage wordt 'economie' verijnd tot 'bedrijfseconomie'. Feitelijk zijn meer deelgebieden

van de economische wetenschap van belang als het gaat om de bestudering van accountantscontroles, waaronder industriële economie, arbeidseconomie, organisatie-economie en publieke economie. Omdat de bedrijfseconomie pendanten van al deze deelterreinen omvat - industriële economie is een mix van marketing en externe organisatie; personeelsbeleid is een verbijzondering van arbeidseconomie, enzovoort - zal in deze bijdrage waar nodig vrij gebruik gemaakt worden van onderzoekswerk uit alle genoemde deelterreinen van de bedrijfseconomische wetenschap.

Tegelijkertijd met het rapport van de Werkgroep NBA verschenen in oktober 2014 nog twee andere relevante rapporten: de evaluatie van de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta) (Eijkelenboom & Hijink, 2014) en een AFM-evaluatie van de wettelijke accountantscontroles in Nederland van de Grote-4. Deze twee rapporten bevatten nuttige achtergrondinformatie voor de bespreking van het Werkgroep-rapport en ze bevatten zelf ook voorstellen van maatregelen ter verbetering van de kwaliteit van accountantscontrole en het toezicht daarop. Op die voorstellen zal in deze bijdrage ook selectief ingegaan worden.

In een latere paragraaf komt aan de orde dat deze twee rapporten, net als het rapport van de Werkgroep NBA, nagenoeg geen gebruik maken van resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Dat is opmerkelijk, zowel vanwege het feit dat accountancy een professie is die is gestoeld op wetenschap, als vanwege de 'impact assessment' die verondersteld mag worden als onderdeel van aanbevelingen die kunnen leiden tot meer regulering. Om de leesbaarheid van deze bijdrage te vergroten wordt het rapport van de Werkgroep NBA verder aangeduid met: Werkgroep NBA; het Wta-evaluatierapport van Eijkelenboom en Hijink met: EH 2014; en het AFM-evaluatierapport met: AFM 2014.

Deze bijdrage is als volgt opgezet. Paragraaf 2 geeft 'definities' en legt verdere terminologie vast. Ook bevat paragraaf 2 een informatieve schets van de bedrijfstak van accountantscontroles in Nederland. Dat is mede mogelijk door het gebruik van cijfermateriaal uit de drie rapporten. Paragraaf 3 beschrijft beknopt een aantal maatregelen voorgesteld in Werkgroep NBA, in AFM 2014 en in EH 2014. Paragraaf 4 geeft eerst beknopt een inzicht in het wetenschappelijk onderzoek naar accountantscontrole en schetst dan welke inzichten relevant zijn voor een selectie van de voorgestelde maatregelen. Paragraaf 5 suggereert de redenen achter de afwezigheid van wetenschap in Werkgroep NBA, maar ook in EH 2014 en AFM 2014. Het is daarom voor de hand liggend om in deze paragraaf het Accountancy Lab-voorstel van Werkgroep NBA te bespreken, alsmede aandacht te geven aan de inhoud van een onderzoeksagenda die een effectieve bijdrage zou kunnen leveren aan een positieve ontwikkeling van de accountancy. Paragraaf 6 concludeert.

2 De bedrijfstak Accountantscontrole in Nederland: afbakening, terminologie en een schets

2.1 Afbakening en terminologie

Met accountantscontrole wordt in deze bijdrage de wettelijke controle van een financiële verantwoording van een Organisatie van Openbaar Belang (OOB) of een niet-OOB bedoeld. In hetgeen volgt is de aandacht verder gericht op de wettelijke accountantscontrole van jaarrekeningen. Geconcentreerd wordt dus op de wettelijke jaarrekeningcontrole zoals bepaald in BW 2, Titel 9.

De vraag naar een controleverklaring bij een jaarrekening van een onderneming is een economisch gegeven in een markteconomie. Er is bijgevolg een markt met accountantscontrolevragers en -aanbieders. Een accountancybedrijfstak bestaat in Nederland en in veel andere landen.

De drie rapporten aan de orde in deze bijdrage bezien een bedrijfstak die tegenwoordig strak gereguleerd is. In Nederland wordt de regulering sterk gestuurd door de Europese Unie (EU). Maar internationaal, de Verenigde Staten, Canada, Australië, Japan, China, is er zoveel overleg en afstemming door regelgevers dat de accountantscontrole-bedrijfstak er steeds meer gelijkwaardig uitziet.

Binnen de EU wordt de bedrijfstak gestuurd door de recent (in 2014 opnieuw) herziene 'Auditing Directive' uit 2006. De jaarstukken zelf worden geregeld binnen de EU op basis van de (2002/5) IFRS 'Regulation' en de, ook herziene, (2013), 'Accounting Directive'. Deze richtlijn combineert de al lang bestaande Vierde en de Zevende Ondernemingsrecht Richtlijnen.

Deze 'coördinatie' is interessant, want het maakt wetenschappelijke bevindingen snel relevant over de grenzen van jurisdicties heen. Dat is zo binnen de EU, maar ook bijvoorbeeld tussen de EU, de VS en Australasia. Er is in de EU overal, als gevolg van de Auditing Directive, een toezichthouder op de wettelijke accountantscontrole en op de aanbiedende accountantsorganisaties (zie Garcia Osma, Gisbert & de las Heras Cristobal, 2014 voor een recent overzicht). In Nederland is dat de AFM als gevolg van de Wta 2006, die in grote mate conform is aan de 'Auditing Directive'. Het is deze Wet toezicht accountantsorganisaties die wordt geëvalueerd door EH 2014. In de VS bestaat een gelijkaardige toezichthouder: de Public Companies Accounting Oversight Board (PCAOB). In de VS ligt het toezicht op de jaarstukken bij een andere organisatie: de Securities and Exchange Commission (SEC).

Al deze gelijkvormigheid in regulering van, en toezicht op deze bedrijfstak maakt het internationale onderzoek naar accountantscontrole tegenwoordig direct relevant voor de meeste jurisdicties.

2.2 Een schets van de bedrijfstak accountancy in Nederland

Een prettige bijkomstigheid van de drie rapporten is

dat ze het mogelijk maken een precieze schets te maken van de bedrijfstak accountancy. Dat is een voordeel van regulering: het bakent netjes af. In Nederland (anno 2013/14) regelt de AFM sinds 2006 de toetreding van aanbiedende accountantsorganisaties door een vergunningstelsel.

Aan de *aanbodzijde* zijn er rond de 3.500 accountantsorganisaties, waarvan 450 accountantsorganisaties die een wettelijke controle van de jaarstukken mogen uitvoeren. Ongeveer tien accountantsorganisaties, waaronder de Grote-4, mogen van de AFM een wettelijke controle van de jaarrekeningen van de OOB's uitvoeren. Bij de 3.500 accountantsorganisatie werken 9.000 RA's en AA's (Werkgroep NBA, p. 20). Bij accountantsorganisaties die wettelijke controles mogen doen werken er zo'n 1500. Bij de OOB-accountantsorganisaties zijn dat er 700, allemaal RA's, waarvan 600 bij de Grote-4 accountantsorganisaties (AFM 2014).

Aan de *vraagzijde* is het aantal wettelijke jaarrekeningcontroles bij OOB's en niet-OOB's af te leiden uit AFM 2014. Bij benadering zijn dat er nu 11.000. Daarvan zijn er rond de 1.100 OOB. Deze ondernemingen, niet-OOB en OOB, (de overgrote meerderheid is vennootschap) moeten een wettelijke controle van de jaarrekeningen laten uitvoeren.

Al deze wettelijke controles genereren een omzet van 1,2 miljard Euro (AFM 2014). De markt voor wettelijke controles is geconcentreerd. De Grote-4 doen 90% van de OOB-controles en 50% van alle wettelijke controles (AFM 2014).

Deze beschrijving kan ook dienen, met aangepaste aantallen natuurlijk, als beschrijving van de markt voor accountantscontroles in de andere landen die daarnet ter sprake kwamen. Alleen in de VS is er een afwijkende situatie omdat er daar alleen wettelijke accountantcontroles zijn van vennootschappen die onder toezicht vallen van de SEC: beursondernemingen dus. In de EU is de wettelijke controleplicht ruimer voorgescreven. Maar opnieuw: deze isomorfie maakt kennisname van wetenschappelijk onderzoek over deze andere landen, jurisdicties, direct interessant hier in Nederland en omgekeerd ook.

2.3 Een macro-beoordeling van de kwaliteit van wettelijke accountantscontrole

De drie rapporten gaan over determinanten van de kwaliteit van wettelijke accountantscontrole in Nederland. Het is dus goed om eerst een brede beoordeling uit te voeren van die kwaliteit. Deze beoordeling gebruikt daartoe een werkwijze van Jere Francis (Francis, 2004). Francis (2004) kijkt voor de VS zowel naar de kosten van kwaliteitsproblemen als naar de accountantscontrolekosten. Zijn benadering toegepast op Nederland gaat als volgt. In Nederland zijn er dus, zie de vorige subparagraaf, per jaar zo'n 11.000 wettelijke controles van jaarrekeningen van vennootschappen.

Stel dat er de afgelopen 20 jaar (2014-1994) gemiddeld 10.000 per jaar waren. Dat geeft dan 200.000 jaarrekeningen waarin er zich een probleem zou kunnen hebben voorgedaan. Het werkelijk aantal problemen(jaren) in die 20 jaar overschouwend, hoe ook bezien, boekhoudschandalen, aanwijzingen van de AFM (2de helft periode), ingetrokken controleverklaringen, tucht-rechtzaken, andere rechtzaken, ligt daar, zelfs bij elkaar opgeteld (dubbeltellingen verwijderd), ver onder. Tegelijk zijn de kosten jaarlijks zo'n 1.2 miljard Euro. Als dat bedrag afgezet wordt tegen de totale jaarlijkse omzet van de 10.000 wettelijke controlecliënten, dan is dat een bescheiden bedrag. Francis (2004, p. 348) concludeert: 'In sum the ex post evidence of audit failures [in de VS] ... point[s] to a very low failure rate, ...', en ook (2014, p. 349), '... auditing appears to be a relative 'bargain'...'.

Het is opvallend dat geen van de drie rapporten deze macro-beoordelingswijze van Francis noemt. Francis (2011) is een precisering van Francis (2004). Ook Francis (2011) wordt door de drie rapporten niet genoemd.

3 Het Werkgroep NBA-rapport

3.1 Accountantscontrole: maatstaven van kwaliteit

Werkgroep NBA bevat geen omschrijving van kwaliteit van wettelijke accountantscontrole. Ook worden 'kwaliteit' van de controle en de 'onafhankelijkheid' van de controlerende accountant naast elkaar geplaatst. Dat gebeurt al in de titel van Werkgroep NBA. In de onderzoeksliteratuur is de definitie van Linda DeAngelo (DeAngelo, 1981) veel gebruikt: kwaliteit is de waarschijnlijkheid dat materiële fouten in de jaarrekening worden gedetecteerd door de controlerende accountant en door die accountant worden gerapporteerd. Het eerste deel van deze omschrijving slaat op de vakbekwaamheid bij de controlewerkzaamheden. Het tweede deel op de onafhankelijkheid van de accountant. Tezamen bepalen ze de kwaliteit van de accountantscontrole door een accountantsorganisatie. Francis (2011) tekent aan dat de definitie van DeAngelo niet helpt bij het vinden van de *oorzaken* van een gebrek aan competentie van de accountantsorganisatie en van afhankelijkheid. In een recent overzichtsartikel (Knechel et al., 2014) wordt Francis' aantekening beantwoord door het benoemen van vier brede determinanten van de kwaliteit van accountantscontrole in de zin van DeAngelo. Een onderscheid wordt gemaakt in: 'inputs' (bijvoorbeeld professionele scepsis); 'process' (bijvoorbeeld cliënt-risico-inschattingen); 'outcomes' (bijvoorbeeld type 1-en type 2-fouten door de controleverklaring), en 'context' (bijvoorbeeld advieswerk voor een controlecliënt). Overigens bouwen zij daarbij voort op een determinantenlijst die Francis (2011) zelf al geeft.

In beide papers wordt vervolgens een grote hoeveelheid van wetenschappelijk onderzoek naar deze determi-

nanten van accountantscontrolekwaliteit besproken. Dat gebeurt ook, en net weer op een andere wijze en nog omvangrijker, in een derde recent overzichtsartikel van DeFond en Zhang (2014).

De VS-pendant van de AFM, de PCAOB wordt in elk van de drie artikelen onderzocht als determinant van accountantscontrolekwaliteit. In drie andere overzichtsartikelen, DeFond en Francis (2005), en recenter, Abernathy, Barnes en Stefaniak (2013) en Coates en Srinivasan (2014) wordt op rol van de PCAOB in dit alles nog veel specifieker ingegaan.

Met de aangevulde DeAngelo-definitie van de kwaliteit van accountantscontrole en met de zes genoemde overzichtsartikelen, aangevuld met additionele Nederlandse en andere Europese onderzoeksresultaten, kan nu ingegaan worden op een selectie uit de maatregelen die de Werkgroep NBA voorstelt om de kwaliteit van de wettelijke accountantscontroles in Nederland te verbeteren.

3.2 Werkgroep NBA: de voorgestelde maatregelen

Werkgroep NBA stelt een hele reeks maatregelen voor: in totaal volgens eigen zeggen 53. Daarvan worden er 12 als 'de belangrijkste' aangeduid. Uit de 53 maatregelen wordt er hier een viertal geselecteerd, evenals een voorbeeld van een *niet* besproken doch te overwegen maatregel. De suggestie van Werkgroep NBA om een Accountancy Lab op te richten wordt in paragraaf 5 apart besproken.

1. Invoering van een beroepseed: de Werkgroep stelt de invoering van een beroepseed voor bij inschrijving in het accountantsregister (p. 36).
2. Invoering van een Raad van Commissarissen (RvC) op het niveau van de topholding van de Nederlandse OOB-accountantsorganisaties (p. 43).
3. Beperking van de spanwijdte van de leidende partner van een accountantscontrole (p. 72).
4. Uitbreiding van de OOB-definitie: dat zou een uitbreiding van het aantal OOB-cliënten betekenen. Tegelijk overigens wordt een onderzoek naar het ophogen van de grenzen van de verplichte wettelijke controle voorgesteld (p. 65).
5. Werkgroep NBA spreekt niet over de recente samenvoeging van de AA's en de RA's in Nederland in de NBA. Gelet op de opmerkingen in Werkgroep NBA over accountancyonderwijs was dat interessant geweest.

Deze vijf suggesties, vier expliciete en één impliciete, zullen in paragraaf 4 belicht worden vanuit het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van accountantscontrole. De keuze van deze suggesties is niet systematisch. Een andere suggestie van de Werkgroep NBA, die over beloning, wordt besproken in de bijdrage van Bouwens.

3.3 Additioneel: suggesties van AFM 2014 en van EH 2014

AFM 2014 stelt onder andere de instelling van een ge-

schiktheidstoets voor bestuurders van OOB-accountantsorganisaties voor. EH 2014 stemt in met, en stelt dus de facto voor, om de Nederlandse accountantskantoorroulatie inderdaad in te laten gaan per 2016. Beide suggesties zullen in paragraaf 4 ook belicht worden vanuit het wetenschappelijk accountantscontroleonderzoek.

4 De zeven suggesties: inzichten vanuit het (bedrijfs)economische wetenschappelijk onderzoek

4.1 Inleiding

Voor veel van de gesuggereerde maatregelen bestaat relevant onderzoek. De zes hierboven genoemde recente overzichtsartikelen laten zien dat de studie van de accountantscontrole van de financiële verantwoording van ondernemingen en de context daarvan volumineus is. Dat wordt vooral duidelijk in het omvangrijke overzichtsartikel van DeFond en Zhang (2014). Het is opnieuw opvallend dat geen van de drie rapporten naar deze literatuur en deze zes handzame overzichtsartikelen verwijst. Alleen EH 2014 bevat twee verwijzingen naar onderzoeksartikelen.

4.2 De voorgestelde maatregelen: bestaand relevant onderzoek

4.2.1 Opmerkingen vooraf

De accountantsorganisaties zijn in een markteconomie een product van marktwerking. Werkgroep NBA (p.12) verwoordt dat op juiste wijze: "Het beroep is ontstaan ... als onderdeel van vrije marktwerking, partijen die zakelijke relaties met elkaar aangingen ... [hadden] behoefte aan een oordeel over financiële verantwoording door een onafhankelijke financieel deskundige partij: de accountant". Dat is ook wat micro-economische theorie voorspelt. Bovendien, de gecontroleerde entiteiten, in dit verband de vennootschappen, zijn als (ondernemings)contractvorm ook een product van marktwerking. Het zijn contracten tussen aandeelhouders die op hun beurt anderen bij het (onderliggend) contract kunnen betrekken: bijvoorbeeld bestuurders, personeel, vreemdvermogensverschaffers. Dat is ook zo m.b.t. de (ondernemings) contractvorm van de accountantsorganisaties zelf. Belangrijk is vast te stellen dat historisch een overheid hier geen leidende rol speelde. Dat is nu in belangrijke mate wel zo.

Ook heeft dezelfde marktwerking, samen met het overheidsingrijpen, wellicht geleid tot een serieuze concentratie van het aanbod in de bedrijfstak. De 'Grote-4' bestaan nu (zie voor het verloop van dat concentratieproces Maijor et al., 1995).

Het economisch onderzoek bestudeert dus nu een strak gereguleerde en geconcentreerde bedrijfstak. Dat zal in de volgende paragraaf een grote rol spelen. Dat onderzoek bestudeert zowel voorgekomen, uitgevoerde als voorgestelde incrementele veranderingen.

gen in de bedrijfstakopzet. Het onderzoekt eveneens de macrovragen zoals: moet accountantscontrole wel verplicht zijn? De suggesties van Werkgroep NBA zijn bijna allemaal van incrementele aard: een aanvulling op of wijziging van de bestaande situatie wordt voorgesteld. Werkgroep NBA doet geen macro-voorstellen. Datzelfde geldt voor AFM 2014 en EH 2014.

4.2.2. De 7 maatregelen 'gewogen' met bestaand relevant onderzoek

4.2.2.1. De Beroepseed

Bij het voorstellen van een eed voor Nederlandse accountants verwijst Werkgroep NBA niet naar onderzoek. Directe onderzoeksresultaten zijn er inderdaad niet. De eed zou een novum zijn. Maar bij het recente voorstel van een bankierseed in Nederland wordt wel naar relevant onderzoek verwezen: Mazar, Amir en Ariely (2008). Die auteurs stellen vast dat (rapporterings)gedrag wordt beïnvloed door het verwijzen naar vormen van ercodes. Het onderzoek is gedaan in een experiment met (Amerikaanse) studenten als proefpersonen. De experimenteel 'behandelde' studenten, met een herinnering aan een ercode (in één experiment gebruiken de auteurs de tien geboden!) rapporteren eerlijker over hun prestaties. Belangrijk is te zien dat (1) het hier om een experiment gaat en andere onderzoeksvormen nog niet geëxploreerd zijn in dit verband en dat (2) het experiment zelf nog niet gerepliceerd is met bijvoorbeeld professionele bankiers of accountants. Zo bekeken is er nog geen direct inzetbaar onderzoek naar de effecten van een eed. In het accountancyonderzoek zijn wel interessante andere indicaties te vinden ten faveure van een eed. Een vraag die aan een eed-voorstel voorafgaat moet zijn: hebben controlepartners wel een echte individuele invloed op de kwaliteit van de accountantscontrole? De controle gebeurt in een team en de accountantsorganisatie zelf heeft een voorgeschreven controlemethodiek. DeFond en Francis (2005) bevatte daarom een oproep tot onderzoek specifiek naar 'individuele accountant'-effecten op controlekwaliteit. Dat onderzoek is er inmiddels. Gul, Wu en Yang (2013) tonen economisch significante individuele (tekenende) accountant-effecten aan in de Chinese (wettelijke) accountantscontrolebedrijfstak. Het onderzoek hierover zal zich snel uitbreiden omdat verwacht mag worden dat in steeds meer landen de informatie over de tekenende accountant beschikbaar komt. Eén mogelijkheid is om de eedaflegging bescheidener in te voeren: pas op het moment van het voor eerst gaan leiden van een wettelijke accountantscontrole. Dat brengt ook, Mazar, Amir en Ariely (2008) indachtig, de eed dichter bij de betrokken activiteit.

Wel kan de algemene opmerking gemaakt worden dat recent ook het AFM-vergunningstelsel (algemeen en iets later voor OOB-kantoren) en een herzien tuchtrecht

zijn ingevoerd. Dat vermindert evident verwachtingen over het effect van de rol van een eed in Nederland. Het maakt het onderzoek hiernaar ook uitdagend. Maatregelen worden dicht bij elkaar genomen. Effecten zullen moeilijk naar oorzaak te scheiden zijn.

4.2.2.2. Een RvC in OOB-accountantsorganisaties

Ook dit voorstel van Werkgroep NBA is een novum. In Engeland, niet vermeld door de Werkgroep, is door een commissie van het Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW) hetzelfde voorstel gedaan.

Ook hier is geen direct onderzoek beschikbaar. De opzet van het ondernemingsbestuur van accountantsorganisaties op controlekwaliteit is nog niet onderzocht. Deumes et al. (2012) onderzoeken wel of verschillen in de openheid in transparantieverlagen van accountantsorganisaties in Europa een effect hebben op controlekwaliteit. Deze verslagen zijn een effect van de Auditing Richtlijn en melden onder andere de opzet van het ondernemingsbestuur van de accountantsorganisatie. Deumes et al. (2012) vinden weinig effect van deze meldingen over ondernemingsbestuur van accountantsorganisaties op de kwaliteit van de accountantscontrole. Dat zou pleiten tegen een verplichting tot het instellen van een RvC.

Het effect van de opzet van het bestuur van cliëntverenootschappen op de kwaliteit van verslaggeving en op andere uitkomsten is wel zeer ruim onderzocht. Daaruit had dus wel geput kunnen worden bij dit voorstel. Werkgroep NBA had aandacht kunnen besteden aan de factoren die de baten en kosten van een RvC bepalen, gelet op de bestaande gerelateerde literatuur erover, om dan op basis daarvan te kunnen beargumenteren of onterecht, en waarom dan, de betrokken topholdings nog geen RvC instelden.

4.2.2.3. Spanwijdtebeperking

Het effect van de spanwijdte van de tekenende accountant bij een wettelijke controle is nog niet gericht onderzocht. Ook hier moet eerst opgemerkt worden dat Werkgroep NBA niet onderbouwd beargumenteert waarom de accountantsorganisaties op dit punt, in hun interne bedrijfsbeheer, in de fout gaan, en evenmin wordt aandacht besteed aan kosten verbonden aan het verkleinen van de spanwijdte. Het is ook te verwachten dat spanwijdte, gelet op de snelle technologische ontwikkeling, kan toenemen. Toename van spanwijdte is dan geen probleem, maar economisch rationeel. Aan dit soort controle-innovaties besteedt Werkgroep NBA weinig aandacht. Hierop wordt nog teruggekomen.

Er is wel direct gerelateerd onderzoek. Onder andere Blokdijk et al. (2004) laat zien, met Nederlandse gegevens, dat het interne bedrijfsbeheer van accountants-

organisaties economisch rationeel is en dat Grote-4 accountantsorganisaties dat beter doen, zoals verwacht gelet op hun hogere honoraria en reputatie, dan niet-Grote-4-accountantsorganisaties.

Er is dus onderzoek dat suggereert dat accountantsorganisaties de bedrijfseconomisch optimale spanwijdte zullen kiezen. Dat is ook wat economische theorie voorspelt.

4.2.2.4. Uitbreiding en verlichting wettelijke controleplicht

Er is veel onderzoek naar de determinanten van de ongereguleerde vraag naar accountantscontrole. Dat onderzoek begint met Chow (1982). Een tweede seminale bijdrage is DeFond (1992). Een in deze context direct relevante recente bijdrage is Lennox en Pittman (2012). Deze laatste laten het effect zien van het recent verhogen van de grenzen voor een wettelijke accountscontrole in het Verenigd Koninkrijk (VK). Lennox en Pittman (2012) laten elegant zien, net als Chow (1982), dat de resulterende vrijwillige vraag naar accountantscontrole van middelgrote vennootschappen economische gronden heeft. De Britse regelgever kan, na de keuze voor een verlichting, dus tevreden terugkijken. De volumineuze onderzoeksliteratuur hier was zeker toegankelijk voor Werkgroep NBA. Ook voor AFM 2014, waarin het voorstel van Werkgroep NBA (meer OOB-organisaties) wordt gesteund. Beide rapporten gaan niet in op het betrokken onderzoek,

4.2.2.5. Opsplitsing NBA?

Werkgroep NBA spreekt niet over de NBA zelf in relatie met de kwaliteit van accountants. De samenvoeging een aantal jaar geleden van RA's en AA's in één organisatie wordt niet ter sprake gebracht. Om een aantal redenen had dat best gekund, gelet op het verlangen van de Werkgroep om de kwaliteit van de accountantscontrole te verbeteren. Hier wordt één van die redenen besproken. Op een aantal plekken betoogt Werkgroep NBA dat de accountantsorganisaties in een strijd om studenten (toekomstige accountants) zijn gewikkeld en dat het accountancyonderwijs zo moet ingericht zijn dat de beste studenten gaan kiezen voor een loopbaan in de accountancy. Collega Jan Bouwens wordt daarbij instemmend geciteerd (p. 33): "Accountancy concurreert met finance en andere gebieden om de beste mensen." Het accountancyonderwijs wordt gestuurd door de Commissie Eindtermen Accountancy (de CEA). De RA worden opgeleid aan de universiteiten; de AA aan hogescholen. De CEA is, opnieuw, bezig met een herziening van het accountancyonderwijs. De CEA werkt daarbij waarneembaar onder een druk om een programma te scheppen dat zowel in een universitaire als hogeschool kan gedoceerd worden. Daartegen zou kunnen worden ingebracht, dat het universitaire programma, wil het daadwerkelijk concurrerend zijn met

andere topopleidingen, echt uitdagend moet worden en daardoor juist verder gedifferentieerd zou moeten worden van de hogescholen.

Ten slotte leidt de mogelijkheid van het hebben van meerdere organisaties die accreditatie verlenen aan accountancyopleidingen tot interessante onderzoeksvragen. Het genereert competitie, waarvan de vraag is of het een significant positief of negatief kwaliteitseffect heeft. Dit is een onontgonnen onderzoeksthema.

4.2.2.6. Geschiktheidstoets bestuurders OOB-accountantsorganisaties

AFM 2014 stelt de invoering van een geschiktheidstoets voor bestuurders van OOB-accountantsorganisaties voor. AFM 2014 plaatst dit voorstel overigens niet in de context van de recente invoering van haar vergunningstelsel voor wettelijke controle van kantoren, noch van het recent al herziene tuchtrecht, noch van de mogelijke aanstaande beroepseed voor RA's en AA's.

De inspiratie van AFM 2014 komt waarschijnlijk uit de bestaande bestuurdersgeschiktheidstoetsen zoals die in Nederland gedaan worden door de Nederlandse Bank bij banken en verzekeraars. De Auditing Directive bevat geen voorstel voor een geschiktheidstoets.

Onderzoek naar effecten van de geschiktheidstoets in de bedrijfstak banken, ook internationaal, hierover is schaars. Wel kan al opgemerkt worden dat bankiers geen professe (meer) kennen en geen beroepstitel zoals RA hebben. Dat maakt dat voor de bankier de geschiktheidstoets een andere context heeft. Er is wel recent onderzoek naar het effect van individuele kenmerken van bankbestuurders op bankprestaties, op verschillende wijzen gemeten. Een recent voorbeeld, met Duitse gegevens, is Berger, Kick en Schaek (2014). Zij vinden 'individuele bankier'-effecten op bankprestaties. Belangrijk in deze context: een verhoging van het scholingsniveau van de Raad van Bestuur van banken heeft zo'n effect. In de periode die zij bezien, 1994-2010, bestond er in Duitsland geen geschiktheidstoets. Dat dan een bankiersscholingseffect wordt gevonden informeert evident een voorstel van invoering van een geschiktheidstoets bij banken en, naar analogie, ook de invoering van zo'n toets bij accountantsorganisaties in Nederland.

Het zal voor onderzoekers overigens lastig zijn het effect van de gestapelde maatregelen hier te meten. Bijvoorbeeld: in onderzoek inzake verslaggevingsregulering is het heel lastig om specifiek het effect van de IFRS-invoering in 2005 in de EU te meten. Tegelijk werden nog een reeks andere wijzigingen, allemaal het gevolg van het Lamfalussy-rapport uit 2001, in de regulering van de EU-aandelenmarkt aangebracht. Christensen, Hail en Leuz (2014) laat zien dat het uitdagend is om de effecten op de verslaggevingskwaliteit van al

deze regulering uit elkaar te houden. Datzelfde probleem zal zich voor onderzoekers manifesteren bij invoering van een geschiktheidstoets voor bestuurders van accountantsorganisaties.

4.2.2.7. Verplicht periodieke roulatie van accountantsorganisaties bij OOB's

Het is opvallend dat EH 2014 de nieuwe kantoorroulatie-eis in Nederland instemmend bespreekt. Dat gebeurt een eerste keer op p. xii. Deze eis is overigens een gevolg van de EU Auditing Directive. De eis wordt in Nederland ingevoerd voor 2016. Over de effecten van vrijwillige en voorgeschreven roulatie van accountantsorganisaties op controlekwaliteit bestaat veel onderzoek. Verplichte roulatie bestaat al in onder meer Italië, Brazilië, Turkije, India en Zuid-Korea.

Het onderzoek hierover heeft een eenduidige conclusie: voorgeschreven roulatie is geen goed idee. In een van de recente bijdragen hierover (Cameran et al., 2015) wordt geconcludeerd: "Given the existing body of evidence, it appears the European Commission is advocating a major change to the audit market that is not supported by extant research. Even, worse, the Commission could cause lower quality audits since there would be more frequent auditor changes under a mandatory rotation rule, and therefore more frequent audits with short tenure and potentially lower quality". In de VS wil het Huis van Afgevaardigden, mede door dit onderzoeksresultaat, de PCAOB verhinderen om kantoorroulatie bij SEC-ondernemingen te verplichten. Het onderzoek van Cameran et al. (2015) betreft de situatie in Italië.

Relevant zou ook het onderzoek zijn geweest naar een 'zwakkere' vorm van opgelegde roulatie: de controlepartnerroulatie. Die bestaat sinds invoering van de Wta en is onderzocht in Lennox, Wu en Zhang (2014). Dat artikel bevat verwijzingen naar eerder onderzoek hierover en is in dit verband ook zeker informatief.

5 Reflectie: praktijk en wetenschap

5.1 Gebrek aan aandacht voor bestaand relevant onderzoek

Het is opmerkelijk dat in de drie rapporten geen gebruik wordt gemaakt van het bestaande bedrijfseconomische onderzoek naar de kwaliteit van accountantscontrole ten aanzien van de maatregelen die de rapporten suggereren. Zoals opgemerkt, de bedrijfstak accountantscontrole in Nederland lijkt veel op die in andere landen. Internationaal onderzoek is hier dus direct bruikbaar.

EH 2014 betreft een evaluatie van het AFM-toezicht op de wettelijke accountantscontrole in Nederland. Het is opmerkelijk dat EH 2014 geen gebruik maakt van het omvangrijke genoemde PCAOB- en post-SOX-onderzoek zoals beschreven in de eerder genoemde recente overzichtsartikelen. Ook niet van

empirisch onderzoek naar de Nederlandse situatie (naar het effect van de AFM) in Van de Poel (2011). Dit onderzoek stelt een controlekwaliteit-verhogend effect vast van het AFM-vergunningstelsel, nota bene gebruikmakend van vertrouwelijke AFM-informatie.

Dit alles overziend: zowel de rapportages van de Werkgroep NBA, als van de AFM 2014 en EH 2014 ontberen verwijzingen naar de relevante onderzoeksliteratuur.

Het is interessant te reflecteren op deze 'kloof' tussen 'praktijk en wetenschap'. Eén reden kan zijn dat Werkgroep NBA met te weinig accountancy-wetenschappers sprak. Gesproken werd met een beperkt aantal wetenschappers van slechts één universiteit (zie de gesprekspartnerslijst).

Francis (2011) denkt ook over deze kloof na. Hij ziet een aantal redenen. De onderzoekstraditie in accountancy is nog jong, jonger dan bijvoorbeeld in een naburig vakgebied als Financiering. Buijink (2014) ziet deze reden ook. Daarnaast wijst Francis (2011) erop dat accountancyonderzoekers zelf niet ruim genoeg communiceren over het aanwezige onderzoek. Eén belangrijke plek waar dat niet goed gebeurt, stelt hij, is het accountancyonderwijs. Daarin wordt te weinig onderzoeksmethodiek en -literatuur behandeld. Ook in Nederland kan dat een reden zijn. Buijink (2007) legt al uit dat de CEA daar een rol in speelt. Ten slotte geeft Francis (2011) aan dat onderzoeksresultaten door de belanghebbenden als onwenselijk kunnen worden gezien, en daarom niet betrokken worden in de besluitvorming en de voorbereiding daarvan (zie hierover ook Buijink, 2015). Een helder voorbeeld hiervan is, zoals eerder opgemerkt, de invoering van in Nederland en de EU verplichte accountantsorganisatie-roulatie. Tegelijk moet gezegd worden dat Werkgroep 2014 wel nadrukkelijk op korte termijn bevordering van accountantscontroleonderzoek in Nederland voorstaat. Dat is hoopgevend. Hierover gaat de volgende subparagraaf.

5.2 Een Accountancy Lab

Werkgroep NBA stelt voor om een Accountancy onderzoeksinstituut te laten opzetten. Dat voorstel krijgt hier een aparte behandeling. Het is een interessant en welkom voorstel.

Werkgroep NBA stelt voor om het accountantsberoep accountantscontroleonderzoek te laten financieren en te faciliteren in de vorm van het financieren van Promovendusplekken en het op ruime schaal ter beschikking stellen van gegevens over feitelijke accountantscontroles in Nederland. Die gegevens zijn nu voor wetenschappelijk onderzoek inderdaad moeilijk bereikbaar.

In de verwoording van het voorstel suggereert Werkgroep NBA de inbreng van *internationale* onderzoekers. Het geval wil echter dat de Nederlandse bijdrage aan

dit onderzoek nu al van hoog niveau is. Een illustratie daarvan is de rol die de Universiteit Maastricht (UM) al jaren speelt in het toonaangevende ISAR: het International Symposium on Audit Research (ISAR). De UM is er één van de oprichters van. Veel van het onderzoek beschreven in de paragrafen hierboven is op het ISAR gepresenteerd. Een groot aantal van de auteurs wiens werk wordt behandeld in de overzichtsartikelen op dit terrein, en inderdaad van de auteurs van deze artikelen zelf is, is al veel in Nederland op bezoek geweest. De constellatie in Nederland is dus al heel goed. Een recente column in het MAB laat zien hoe goed (Buijink, 2014). Onderzoeksfinitiering vanuit beroep zal dus, nu al, op een zeer rijke Nederlandse bodem vallen.

Een tweede aspect van het voorstel verdient ook aandacht. Werkgroep NBA stelt een centraal instituut voor. Dat is een minder goed idee. De kwaliteit van de Accountancy-vakgroepen in Nederland laat nu al een betere opzet toe, waarbij de betrokken universitaire vakgroepen zelf worden gefaciliteerd. Dat heeft twee gunstige gevolgen: het faciliteert direct het onderzoek aan de verschillende universiteiten en dus ook de RA-opleidingen ter plekke. Het genereert ook additionele competitie tussen de RA-opleidingen, en dat is goed. Bovendien bestaat er ook al een, door Werkgroep NBA niet genoemd, accountancyonderzoeksinstituut in Nederland waarin universitaire vakgroepen en de NBA zelf samenwerken: het Limperg Instituut (LI). Het LI verzorgt nu al wereldwijd toonaangevend promotieonderzoek-ondersteunend onderwijs (de 'LI Doctoral Courses') en verstrekt beurzen aan Nederlandse accountancy promovendi voor studie- en onderzoeksbezoeken aan toonaangevende universiteiten in de VS. Het LI kan gemakkelijk het door Werkgroep NBA voorgestelde onderzoeksinstituut zijn.

Voor deze decentrale opzet via het LI kan als succesvol voorbeeld gelden het Swiss Finance Institute (SFI). Dat bestaat, zeer succesvol met een gelijke doelstelling maar dan ten aanzien van 'Banking'- en Financieringsonderzoek, sinds een aantal jaar en wordt gefinancierd door de Zwitserse bankenbedrijfstack.

5.3 De onderzoeksagenda

Interessanter nog dan de wijze waarop het onderzoek wordt georganiseerd, is de vraag hoe de onderzoeksagenda van een dergelijk accountancyonderzoeksinstituut eruit zou moeten zien. Die vraag kan goed worden beschouwd in het licht van de uitdagingen waarvoor het accountantsberoep staat. Dat raakt dan ook aan de beperkte scope van de drie rapporten die in deze bijdrage aan de orde zijn. Zeker is het zo dat het verbeteren van de *kwaliteit* van accountantswerkzaamheden van groot belang is om het publiek vertrouwen weer te herwinnen, en in het voorgaande hebben wij suggesties gedaan voor relevant onderzoek op dit terrein. Maar minstens zo belangrijk is het om de *relevantie* van accountancy op een

nog hoger plan te brengen. Dat betekent dat nagedacht moet worden over het type informatie waarover de accountant assurance geeft, en over de wijze waarop de accountant daarover rapporteert. Het aandeel van historische financiële informatie – het traditionele domein van accountantscontrole – in de totale informatiebehoefte van stakeholders is de afgelopen jaren afgenomen en zal nog verder afnemen. In een tijd die wordt gekenmerkt door exponentiële technologische verandering en disruptie in belangrijke sectoren van de economie, is historische (financiële) informatie een steeds minder goede voorspeller van toekomstige prestaties. In Forbes Insights (2014) wordt de ontwikkeling van de rol van de accountant op een drietal niveaus beschouwd: (1) de huidige rol, (2) het verstrekken van beter inzicht in de prestaties alsmede de kracht en de risico's van individuele ondernemingen en (3) het verstrekken van informatie over en inzicht in het financiële systeem. Zoals Dassen (2014) recent tijdens het hiervoor reeds aangehaalde ISAR betoogde, heeft elk van deze rollen zijn eigen dynamiek en daaraan gerelateerde onderzoeksvragen.

In de 'huidige rol' gaat het om de vraagstukken die ook in de drie besproken rapporten uitgebreid aan bod komen: methodologie, governance, beloning en bezoldiging van accountants en bestuurders van accountantsorganisaties, talentmodellen en meer inzichtelijke rapportages door accountants. De hierbij behorende onderzoeksvragen hebben betrekking op onder meer de belangrijkste determinanten van verschillen in kwaliteit van accountantscontrole ('root cause analysis'), op de effectiviteit van meer uitvoerige rapportage door accountants (zie bijvoorbeeld Mock et al., 2012) en op onderzoek naar de effecten van verschillen in governance en remuneratiesystemen en op onderzoek naar meer effectieve hulpmiddelen en methodologieën (zie De Boer, Eimers en Elsas, 2014).

Bij de tweede rol - het verstrekken van beter inzicht in prestaties, kracht en risico's van individuele ondernemingen - kan worden gedacht aan vraagstukken als informatie/assurance rondom ondernemingsrisico's, duurzaamheidsverslaggeving, nadere analyse van de prestaties van een onderneming, en real time assurance. In dit kader zijn er onderzoeksvragen naar de behoefte aan specifieke assurediensten bij stakeholders, rondom de ontwikkeling van methodologieën voor nieuwe vormen van assurediensten, naar het identificeren van sterkten en zwaktes van het accountantsberoep als het gaat om het aanbieden van nieuwe vormen van assurediensten, en, ook hier, naar de effectiviteit van rapportages door accountants aan management, audit committee-leden en andere stakeholders.

Bij de derde rol - het verstrekken van informatie over en inzicht in het financiële systeem - gaat het om de vraag in hoeverre accountants, op basis van alle waarnemingen die zij doen, in staat zijn om trends te ontdekken en observaties te delen die uitstijgen boven het niveau van

de individuele onderneming, en die betrekking hebben op het economische systeem. Door bijvoorbeeld signalen af te geven over risico's die zitten in de bancaire of de verzekeringssector, of in het stelsel van gezondheidszorg. Nationaal en internationaal zijn er reeds voorbeelden waarbij deze rol wordt ingevuld. De NBA heeft hier tot op zekere hoogte zelfs een voortrekkersrol in vervuld door het introduceren van het concept van de Publieke Managementletter. Onderzoek naar bestaande gevallen in termen van kwaliteit, rapportage en impact zou een goede bijdrage kunnen leveren aan de verdere ontwikkeling van deze derde rol.

6 Besluit

De opdracht voor deze bijdrage was het bespreken van de maatregelen voorgesteld in Werkgroep NBA als bedrijfseconomische wetenschappers.

In deze bijdrage belichten we een aantal maatregelen die Werkgroep NBA voorstelt. Ruimtegebrek maakt het niet mogelijk op alle voorstellen in te gaan. Maar alle maatregelen zijn zeer wel vanuit onderzoek te bezien. Accountancyonderzoek is nu, ook in Nederland, heel uitgebreid en veelvormig. Bedrijfseconomie, en dus ook accountancyonderzoek, heeft micro-economie als onderliggende gedragswetenschap. Micro-economie levert op zich al heldere theoretisch inzichten over empirische accountancy en dus met betrekking tot de voorstellen van de Werkgroep NBA. Dat wordt hiervoor getoond. Tegelijk moet vastgesteld worden dat Werkgroep NBA het uitgebreide en relevante, en geregeld ook Nederlandse, empirische accountancyonderzoek niet gebruikt. Dit alles is ook zo in AFM 2014 en EH 2014. Opgemerkt wordt ook dat er tegenwoordig een grote gelijkvormigheid is in opzet en werking van de bedrijfstak accountancy in veel landen. Dat maakt accountancyonderzoek gemakkelijk transportabel.

Het gebrek aan aandacht voor onderzoeksresultaten is ook opmerkelijk omdat de Werkgroep NBA wel nadrukkelijk voorstelt om accountancyonderzoek in Nederland te gaan faciliteren vanuit het accountantsberoep. Dat wordt hierboven toegejuicht. Er wordt daarbij ook een voorstel gedaan voor de verwezenlijking van dit idee op een manier die recht doet aan de bestaande onderzoekskwaliteit op het gebied van accountancy aan Nederlandse universiteiten en die ook het RA-accountancyonderwijs op al die plekken nog beter kan maken.

Tot slot is deze opmerking nog van belang. Werkgroep NBA doet bijna uitsluitend voorstellen tot maatregelen die de bedrijfstak accountancy betreffen. Onderzoekers wordt onderzoek daarnaar aangeduid met 'audit market research'. Het is belangrijk te weten dat er

eveneens veel goed 'audit process research' bestaat. Dat betreft de 'methoden' van accountantscontrole zelf. Recent is bijvoorbeeld het onderzoek naar het inrichten van 'continuous auditing' echt tot bloei gekomen (zie voor een overzicht: Chiu, Liu en Vasarhelyi, 2014). Deze bijdrage bevat daarom ook een bespiegeling over een onderzoeksagenda die een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van de accountancy zou kunnen leveren. Daarbij wordt om te beginnen vastgesteld dat de drie rapporten zich te zeer richten op de huidige rol van de accountant, en te weinig oog hebben voor de mogelijkheden maar ook het belang van innovatie in de rol van de accountant. Door aandacht te hebben voor aspecten binnen de verslaggeving door ondernemingen die verder reiken dan het traditionele domein van historische, financiële informatie. Dat verdere perspectief is voor de relevantie van de beroepsgroep ten minste zo belangrijk als het verbeteren van het kwaliteitsniveau binnen de huidige rol. Exclusieve focus op het laatste, zoals toch min of meer het geval lijkt te zijn in de drie beschouwde rapporten, is risicovol. De gepresenteerde onderzoeksagenda is een aanzet om wetenschap en beroep rondom die thema's met elkaar te verbinden om daadwerkelijk onderzoek te gaan doen naar de zaken waar het in de toekomst om zal gaan. Voor het beroep betekent dit dat onderzoek meer serieus moet worden genomen, en dat talent, data en andere middelen beschikbaar moeten worden gesteld om onderzoekers in staat te stellen om hun bijdrage te kunnen leveren. Voor de wetenschap betekent dit dat bij de selectie van objecten van onderzoek de maatschappelijke relevantie meer in het oog moet worden gehouden. Wie de toonaangevende onderzoekstijdschriften anno 2015 leest komt onderzoek tegen dat in de kern niet verschilt van twintig jaar geleden. De methodologische kwaliteit is nu van excellent niveau, maar van onderzoekers mag worden verwacht dat zij zich bij hun agenda mede laten sturen door de relevantie van hun onderzoek voor de verdere ontwikkeling van het accountantsberoep in zijn verschillende rollen. ■

Prof. dr W.F.J. Buijink is Hoogleraar Bedrijfseconomie aan Universiteit Tilburg, tevens lid van het bestuur van het Limperg Instituut.

Prof. dr R.J.M. Dassen RA is Hoogleraar Auditing aan de VU, tevens Global Managing Director van Deloitte Touche Tohmatsu.

Beide schrijven dit artikel op persoonlijke titel.

Literatuur

- Abernathy, J., Barnes, M., & Stefaniak, C. (2013). A summary of 10 years of PCAOB research: What have we learned. *Journal of Accounting Literature*, 32, 30-60.
- AFM (2014). Uitkomsten onderzoek kwaliteit wettelijke controles Big 4 - accountantsorganisaties. Amsterdam: Autoriteit Financiële Markten. Geraadpleegd op <http://www.afm.nl/~media/Files/rapport/2014/onderzoek-controles-big4.ashx>.
- Berger, A., Kick, T., & Schaeck, K. (2014). Executive board composition and bank risk taking. *Journal of Corporate Finance*, 28, 48-65.
- Blokdijk, H., Driehuisen, F., Simunic, D., & Stein, M. (2004). Factors affecting auditors' assessments of planning materiality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 22, 297-307.
- Buijink, W. (2007). De opleiding. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 81, 172-173
- Buijink, W. (2014). Vrolijk! *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 88, 4-6.
- Buijink, W. (2015). Retorica? *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 89(1-2), 4-6.
- Cameran, M., Francis, J., Marra, A., & Pettinicchio, A. (2015). Are there adverse consequences of mandatory auditor rotation? Evidence from the Italian experience. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, te verschijnen: dx.doi.org/10.2308/ajpt-50663.
- Chiu, V., Liu, Q., & Vasarhelyi, M. (2014). The development and intellectual structure of continuous auditing research. *Journal of Accounting Literature*, 33, 37-57.
- Chow, C. (1982). The demand for external auditing: Size, debt and ownership influences. *The Accounting Review*, 57, 272-191.
- Coates, J., & Srinivasan, S. (2014). SOX after ten years: a multidisciplinary review. *Accounting Horizons*, 28, 627-671.
- Christensen, H., Hail, L., & Leuz, C. (2013). Mandatory IFRS reporting and changes in enforcement. *Journal of Accounting and Economics*, 56, 147-177.
- Dassen, R. (2014). The future of audit, a firm's perspective, ISAR. Geraadpleegd op http://www.isarhq.org/2014_downloads/ISAR2014_close_RogerDassen.pdf.
- DeAngelo, L. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3, 183-199.
- De Boer, M., Eimers, P., & Elsas, P. (2014). Reengineering the audit in a digitized environment, ISAR. Geraadpleegd op http://www.isarhq.org/2014_downloads/papers/ISAR2014_Boer_Eimers_Elsas.pdf.
- DeFond, M. (1992). The association between changes in client firm agency costs and auditor switching. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 11, 16-31.
- DeFond, M., & Francis, J. (2005). Audit research after Sarbanes-Oxley. *Auditing: a journal of theory and practice*, 24, 5-30.
- DeFond, M., & Zhang, J. (2014). A review of archival auditing research. *Journal of Accounting and Economics*, 58, 275-326.
- Deumes, R., Schelleman, C., Vander Bauwhede, H., & Vanstraelen, A. (2012). Audit firm governance: Do transparency reports reveal audit quality? *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31, 193-214.
- Eijkelenboom, E., & Hijink, J. (red.) (2014). Bouwen aan vertrouwen: Evaluatie van de wet toezicht accountantsorganisaties ('Wta'). Erasmus Universiteit Rotterdam. Geraadpleegd op <http://www.rijksverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2014/09/25/rapport-onderzoek-bouwen-aan-vertrouwen-evaluatie-van-de-wet-toezicht-accountantsorganisaties-van-de-erasmus-universiteit-rotterdam.html>.
- Forbes Insights (2014). Future role of audit; a more insightful audit for a more complex world. Geraadpleegd op http://www.forbes.com/forbesinsights/future_role_of_audit/index.html.
- Francis, J. (2004). What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*, 34, 345-368.
- Francis, J. (2011). A framework for understanding and researching audit quality. *Auditing: a journal of theory and practice*, 30, 125-152.
- Garcia Osma, B., Gisbert, A., de las Heras Cristobal, E. (2015). Public oversight systems for statutory auditors in the European Union. *European Journal of Law and Economics*, te verschijnen.
- Gul, F., Wu, D., & Yang, Z. (2013). Do individual auditors affect audit quality: Evidence from archival data. *The Accounting Review*, 88, 1993-2023.
- Knechel, W.R., Krishnan, G.V., Pevzner, M., Shefchik, L.B. & Velury, U.L. (2013). Audit quality: Insight from the academic literature. *Auditing: a journal of theory and practice*, 32, 385-421.
- Lennox, C., & Pittman, J. (2011). Voluntary audits versus mandatory audits. *The Accounting Review*, 86, 1655-1678.
- Lennox, C., Wu, X., & Zhang, T. (2014). Does mandatory rotation of audit partners improve audit quality? *The Accounting Review*, 89, 1775-1803.
- Majoor, S., Buijink, W., Van Witteeloostuijn, A., & Zinken, M. (1995). Long-Term concentration in the Dutch audit market: The use of auditor association membership lists in historical research. *Abacus*, 31, 152-177.
- Mazar, N., Amir, O., & Ariely, D. (2008). The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45, 633-644.
- Mock, Th., Bédard, J., Coram, P., Davis, S., Espahbodi, R., & Warne, R. (2012). The auditor's reporting model: Current research synthesis and implications. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 32, 323-351.
- Van de Poel, K. (2010). New regulation and financial reporting quality in Europe. Proefschrift, Universiteit Antwerpen.
- Werkgroep Toekomst Accountantsberoep (2014). In het publiek belang: Maatregelen ter verbetering van de kwaliteit en onafhankelijkheid van de accountantscontrole. Amsterdam: Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants. Geraadpleegd op <https://www.sra.nl/~media/srawebsite/documenten/openbaar/over%20sra/nieuws/2014/compleet-rapport-in-het-publiek-belang-werkgroep-toekomst-accountantsberoep-25092014.pdf>.